

La reforma ortogràfica de l'alemany i la seva gestió transnacional

LUDWIG M. EICHINGER

Institut für Deutsche Sprache (Institut de la Llengua Alemanya),
Mannheim

*Conferència llegida davant la Secció Filològica de l'IEC
el 17 de febrer de 2006*

1. CONTINGUT I FORMA

A Alemanya, la reforma ortogràfica ha estat un tema important en el discurs públic durant més de deu anys. Hi va haver un interès tan gran que va sorprendre la major part dels qui, en un àmbit científic o polític, ja havien tractat qüestions d'ortografia. Però, quines raons expliquen l'interès apassionat de la gent per aquest tema si, en general, la solen recordar com una matèria avorrida a què s'havien d'enfrontar durant els primers anys d'escola?

Per esclarir una mica aquest problema, ara jo podria, per descomptat, parlar del contingut de la reforma, dels nous tipus d'escriptura que calia fer servir i dels antics que havien d'evitar-se, encara que la major part dels qui escrivim i llegim alemany ja ens hi havíem acostumat. Tanmateix, l'oposició a les propostes de la reforma no només venia per les noves regles; no només es tractava que, en part, aquestes noves normes tractessin d'introduir un nou tipus d'escriptura. La insatisfacció amb la nova ortografia suposava quelcom més que una insatisfacció amb els resultats, ja que, també, en un grau considerable, la frustració va ser estimulada per la manera com es va gestionar tot el procediment. Conseqüentment, la situació crítica a què havia conduït el debat encès no es podia resoldre únicament des del punt de vista dels fets i de les regles d'escriptura, sinó que també s'havia de tenir en compte el procés amb què es van produir, es van discutir i, finalment, es van posar en marxa. Per tant, aquesta cara de la presa de decisions mereixia ser reconsiderada.

2. COM CAL TRACTAR L'ORTOGRAFIA

2.1. *Punt de partida*

Així doncs, el tema d'aquesta contribució no és el contingut de la reforma ortogràfica, sinó com es va manejar. Em centraré en allò que es pot aprendre de l'experiència alemanya. Com ja he avançat abans, durant la lluita per la reforma ortogràfica es va fer palès que les qüestions procedimentals igualaven les més substancials pel que fa a importància.

Per què? Gradualment, es va fer evident que la introducció i el desenvolupament de noves regles d'ús de l'ortografia, especialment a l'escola i a l'Administració pública, es veia de manera diferent segons que es tractés de càrrecs públics, dels comitès científics que havien de fer el treball pràctic o del públic en general, representat especialment pels grups d'interès i pels mitjans de comunicació. Inicialment, els càrrecs públics que van començar la reforma la veien com un simple acte administratiu, competència dels ministeris d'Educació dels països germanòfons.

2.2. *Història*

Aquesta línia de pensament va ser fomentada per les tradicions que s'havien desenvolupat des de la darrera reforma ortogràfica de l'alemany, que havia tingut lloc l'any 1901. Les regulacions decretades aquell any van posar fi a un debat que havia estat vigent des de la dècada dels seixanta del segle XIX. No és casual que en aquell mateix temps el Segon Reich determinés la forma i les fronteres de l'alemany, cosa que va tenir una conseqüència lingüística per a l'alemany: una forta tendència a eliminar les diferències regionals en la regulació de les normes, almenys en la mesura que eren rellevants per a les escoles i la vida pública.

Com es pot comprendre fàcilment, aquest pas no va suposar un gran problema per a la part germanòfona de Suïssa, que no tenia interès ni intenció de crear una norma especial i pròpia d'escriptura. Al segle XIX, Suïssa estava més preocupada per fer de l'alemany un mitjà de comunicació equivalent al francès. En aquest sentit, el paper prominent de l'alemany en la ciència es considerava positiu i hi havia la intenció de prendre part en aquest desenvolupament. Més problemàtic era el cas de la monarquia dels Habsburg, amb Àustria com a centre germanoparlant d'aquest estat multilingüístic. Durant molt temps, hi va haver una rivalitat entre Prússia i Àustria, de la qual Prússia va sortir decididament guanyadora els darrers anys. La fundació del *Kaiserreich*, amb predomini prussià, va ser la conseqüència pràctica d'aquest desenvolupament polític i, per tant, les característiques de l'alemany del sud, representat políticament per la monarquia dels Habsburg, també van perdre importància. L'efecte d'aquesta alteració no s'ha de sobreesti-

mar, ja que els processos principals d'anivellament ja havien tingut lloc durant el segle XVIII, però sí que és cert que va implicar una distribució del poder normatiu (almenys en l'escolarització) al llarg de diversos estats.

El més interessant és que aquest desenvolupament polític es correspon amb una situació lingüística policèntrica, la qual cosa vol dir que, tradicionalment, no hi havia un centre únic de la llengua alemanya, sinó diversos centres que s'ubicaven en les àrees respectives.

2.3. *Procediment i responsabilitat*

D'acord amb les regulacions del 1901, s'havia d'arribar a un acord entre els països que componien el Segon Reich. Es van celebrar diverses conferències, tant en l'escena científica com en la política, per a arribar a un compromís quant a les diferències —menors— que encara hi havia. Consegüentment, es van anivellar les regles ortoèpiques i ortogràfiques a tot el Reich.

Les normes per a la pronúncia correcta tenien menys importància; estrictament, tenien conseqüències només per als locutors professionals.

Des d'aleshores, van ser les autoritats educatives les que van observar el desenvolupament posterior de les regulacions ortogràfiques. Mentrestant, el 1941 l'al·fabet llatí va substituir els tipus d'impremta gòtics sense cap més discussió. En els cercles científics s'havia debatut aquesta qüestió durant aproximadament cent anys, però el Ministeri d'Educació va prendre aquesta decisió i, en aquest cas, no va ser una conseqüència del domini nazi. Es van abandonar algunes idees, proposades llavors, que pretenien adoptar una reforma més àmplia. Per exemple, tenien com a objectiu una adaptació opcional més forta de les paraules estrangeres als principis escrits de l'alemany (*Filosof, Fosfor, Rabarber, rytmisch, Teater, Tese, Kautsch, Miliö, Ragu, Träner, Tur*) i recomanaven alguns canvis marginals més. Contràriament al que es podria pensar, aquests canvis de les paraules que no tenien origen alemany no pretenien, aparentment, fer l'alemany més alemany: encara que hauria augmentat la correspondència entre el nivell fonemàtic i el grafemàtic de l'ortografia alemanya, aquesta escriptura hauria apropat l'alemany a l'«europeu mitjà» (tret de l'anglès). En aquest punt la reforma sí que encaixa amb la tendència general de la política nazi de reforçar l'alemany com a llengua internacional i, per tant, no eren en absolut enemics de l'entrada de paraules estrangeres i internacionals en l'alemany, malgrat el nacionalisme que mostrava en qualsevol altre aspecte imaginable, però aquest és un altre tema. El que s'ha de subratllar en aquest punt és que ni tan sols el Tercer Reich no va tenir intenció de revolucionar el tractament de l'ortografia. Els experts ortogràfics discutien i proposaven idees per a optimitzar les regles existents, i les autoritats educatives decidien si s'havien de posar en marxa les propostes.

Respecte d'això, res no va canviar a partir del 1945: després d'una acció similar l'any 1955, el ministre d'Educació alemany (i els homòlegs austríac i suís) va delegar el seguiment i l'acomodació de les regles a l'editorial Duden, que és, de fet, una empresa privada. Paralelament a aquest maneig de les qüestions ortogràfiques, hi va haver una sèrie de propostes de reforma continuada. La major part del temps, el debat públic no se'n va fer gaire ressò, ja que hi havia propostes d'aquesta mena des de començaments de la segona dècada del segle xx; totes s'emmarcaven en la tendència funcional en voga (*Rechsschulausschuss*). Des de llavors, s'han mantingut en el focus d'interès almenys dos objectius: la intenció d'eliminar les majúscules inicials dels noms i el trencament de la tendència a escriure els elements com una sola paraula; de fet, fins i tot en els intents més recents de reorganitzar l'ortografia alemanya, aquests han estat els dos punts més crucials. Però l'ús de l'escriptura en tots dos casos va anar en direccions oposades, almenys pel que fa a escriure les paraules juntes: cada cop s'escrivien més i més paraules juntes, i ningú no sabia quines regles governaven exactament aquesta amalgama, regles que, a més a més, s'havien omès l'any 1901. No hi havia cap norma per a aquests casos i, com que hi havia molts canvis en marxa, se suposava que aquesta era l'àrea central de la reforma; per això la reforma de l'ortografia introduïda el 1996 va fer les propostes més notables en aquest sentit (escriure les paraules juntes o separades). Les idees dels reformadors eren d'un caràcter estructural molt poc comú per al públic escriptor. La intenció i la conseqüència pràctica haurien estat escriure les paraules separades molt més sovint que abans, mentre que, com ja hem dit abans, l'ús tendia més a escriure les paraules juntes. No obstant això, els polítics van posar en pràctica la reforma, com s'havia esdevingut en les dècades anteriors.

2.4. Què ha canviat?

2.4.1. Factors rellevants

Tanmateix, algunes coses havien canviat i havien provocat que algunes decisions fossin més difícils de prendre. Fins i tot abans del 1901, es podia dir que, per a bona part de la població, era molt més important poder llegir correctament que poder escriure correctament. L'escriptura era més aviat un territori de les classes cultes i dels especialistes, com els componedors d'impremta. El sector culte de la societat havia practicat i debatut les regles d'escriptura durant més de cent anys, i havien arribat a un consens; per tant, la posada en pràctica per part de la política era, d'alguna manera, un tema inqüestionable. Aquest panorama pot ser una mica optimista, després que, durant més de vint anys, tota l'Administració hagués rebutjat unir-se a la reforma, que va ser proposada per primer cop el 1880.

Però, tot i així, no hi havia cap dubte que el poder de decisió en aquests casos era polític. Com ja s'ha dit, això va ser cert, com a mínim, fins als anys cinquanta del segle xx.

2.4.2. Política

Però, òbviament, després de la Segona Guerra Mundial, les circumstàncies polítiques havien canviat i també ho havien fet les relacions entre els països germanòfons, amb l'aparició d'un nou Estat on es parlava alemany, la República Democràtica Alemanya. El nou entorn polític va afectar també el paisatge lingüístic; especialment durant els anys seixanta, es va postular la idea que hi havia quatre varietats bastant independents d'alemany estàndard (a la República Federal d'Alemanya, Àustria, Suïssa i la República Democràtica Alemanya). Però fins i tot abans, ja en els cinquanta, Àustria i Suïssa van crear comissions científiques pròpies que havien de tractar les qüestions ortogràfiques; a la República Federal d'Alemanya, el 1952 es fa fundar l'Arbeitsgemeinschaft für Sprachpflege (Grup de Treball per al Conreu Lingüístic), que l'any 1954 va presentar una proposta força radical i, el mateix any, una altra editorial (Bertelsmann) va presentar un diccionari ortogràfic alternatiu. Aquesta va ser la raó per la qual el Ministeri d'Educació alemany va decidir nomenar Duden la font oficial per a les qüestions ortogràfiques i, un any després, va fundar l'Arbeitskreis für Rechtschreibregelung (Grup de Treball per a la Regulació de l'Ortografia). La proposta elaborada per aquest grup el 1958 (Wiesbadener Empfehlungen) no va ser acceptada per les autoritats de l'administració educativa. Per aquesta decisió, la discussió sobre qüestions ortogràfiques va desaparèixer del debat públic.

2.4.3. Intencions: llegir o escriure

El debat es va reprendre després del 1968, però en una direcció diferent. Amb el desenvolupament de la primera sociolingüística, el domini de l'ortografia va passar a considerar-se no només com a tècnica cultural, sinó com a mitjà d'exclusió social, cosa que va conduir a diverses accions que buscaven l'anivellament d'aquestes diferències: una d'aquestes era la reconsideració de l'ortografia, amb la intenció de facilitar l'aprenentatge. Això va tenir l'efecte que, per exemple, una majoria votés a favor de l'eliminació de les majúscules com a marca de substantiu en alemany. Amb aquesta orientació cap a l'interès del subjecte com a escriptor —i no tant com a lector—, esdevingueren destacats uns altres aspectes de la reforma. Com que el debat públic a principis dels anys setanta es dedicava en general als temes socials, l'interès públic per aquest tema d'injustícia social es va reflectir en la represa d'activitats que s'orientaven cap a la reforma de l'ortografia alema-

nya. Les autoritats polítiques i educatives també van seguir aquesta línia de pensament.

Així, les autoritats educatives van ressuscitar els comitès assessors lingüístics i, finalment, es va encomanar a l'Institut de la Llengua Alemanya la tasca d'allotjar l'*Arbeitsgruppe* i d'organitzar la cooperació amb les associacions corresponents dels altres països germanòfons. El treball d'aquest grup sovint es duia a terme a Àustria, aparentment per dues raons: en primer lloc, les autoritats d'Àustria havien mostrat un interès constant en aquesta qüestió i, en segon lloc, hi havia una raó de caire més polític: s'havia de posar en marxa una reforma de l'ortografia per a assegurar la unitat de la llengua, que fins aleshores s'havia conservat —deixant de banda el fet que, a Suïssa, la lletra *ß* es va eliminar, principalment per a fer espai als teclats per als accents necessaris per a escriure francès, la segona llengua del país. Ni Àustria ni Suïssa, però, no suposaven un veritable problema a l'hora de trobar una solució. El problema era la cooperació amb la República Democràtica Alemanya, que, des d'un congrés del partit celebrat el 1961, s'havia autodeclarat una nació socialista independent, combinat amb el fet, esmentat abans, de l'existència de «quatre llengües». S'havia d'evitar per tots els mitjans que la República Democràtica Alemanya, com a conseqüència de la interpretació que feia de la situació política, escollís regles d'escriptura pròpies. Per tant, en aquest temps de guerra freda, Àustria era un lloc millor que Alemanya per a tractar això, i un comitè assessor de lingüistes també constituïa un fòrum més adient que no una trobada política oficial. En aquesta conjuntura, es van desenvolupar propostes de reforma força radicals, que van ser presentades al públic a mitjan dècada dels vuitanta i que van ser criticades immediatament, pel fet d'estar molt allunyades de la tradició i implicar manca de respecte vers el lector en afavorir l'aprenent.

2.4.4. Procediments i efectes

Els ministeris d'Educació també van rebutjar la proposta i especialment el pla d'eliminar les majúscules com a senyal ortogràfic dels substantius.

Després d'aquesta derrota, els polítics dels països de parla alemanya van reorganitzar el comitè de científics que havia d'elaborar nous suggeriments. Així, a començaments dels noranta, es va convocar un grup d'experts, que més tard (l'any 1997) va ser rebatejat com a *Kommission für deutsche Rechtschreibung*. Aquest conjunt d'experts estava format per dotze membres, sis de procedents de (l'ara unificada) Alemanya, tres d'Àustria i tres de Suïssa, que havien de retre comptes a les autoritats educatives a Alemanya (*Kultusministerkonferenz*) i a les organitzacions corresponents a Àustria (*Bildungsministerium*) i Suïssa (*Erziehungsdirektorenkonferenz*). El 1995, en l'anomenada *Declaració de Viena*, aquests tres països van acordar que introduirien les noves propostes de la comissió a par-

tir del 1998, però que deixarien una fase introductòria de set anys, de manera que la introducció definitiva havia de ser a l'agost del 2005. Malgrat algunes discussions legals entre 1996 i 1998, l'any 1999 la reforma es va introduir en les escoles, en l'Administració pública i en la majoria aclaparadora dels mitjans de comunicació. Tanmateix, des que la nau capitana dels diaris conservadors alemanys, el *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, va tornar a la variant ortogràfica tradicional a la darrera de l'any 2000, el debat va començar de nou entre el públic interessat; per exemple, l'Acadèmia de Llengua i Poesia va elaborar una solució de compromís entre l'ortografia nova i l'antiga. Un any abans que s'hagués d'acabar la fase introductòria, durant l'estiu del 2004, la intensitat de la crítica va assolir un punt tan àlgid que els polítics van haver de reaccionar i van haver de buscar la manera de trobar una solució per a aquesta crisi, que augmentava a mesura que més editorials importants mostraven la intenció de tornar a l'ortografia anterior (*SPIEGEL*; l'editorial Springer, incloent-hi el *Bild-Zeitung*; *Süddeutsche Zeitung*).

3. SOLUCIONS DEMOCRÀTIQUES AL PROBLEMA

3.1. *Gestió de la crisi*

En aquest punt, es va palesar definitivament que, en la gestió d'aquest problema, s'havien ignorat alguns aspectes principals i alguns canvis. Però, abans de començar a parlar sobre aquest nivell general, acabem la història; què ha passat fins avui? La tardor del 2004 es va crear un nou organisme que havia de desenvolupar propostes més acceptables per a les parts més criticades de la reforma. Això no sona excessivament revolucionari, però les característiques del nou grup d'experts mostra el que, almenys, s'ha après del debat acalorat dels últims deu anys. El recentment fundat Rat für deutsche Rechtschreibung consta ara de divuit membres d'Alemanya, nou d'Àustria, nou de Suïssa, un del Tirol del Sud (Itàlia), un de Liechtenstein i un de la part alemanya de Bèlgica. També ha canviat de cara en un altre aspecte: en aquesta assemblea, els lingüistes, com a especialistes en ortografia, són ara només un grup entre molts altres. La part més important, la formen els especialistes de l'escriptura i els qui l'«apliquen» en diversos sentits. Així, hi van trobar lloc tant els representants dels diccionaris (*Duden*; *Bertelsmann*; *Österreichisches Wörterbuch*) com la premsa, els editors, les associacions de mestres, les acadèmies de la ciència, etc. D'aquesta manera, els interessos dels usuaris havien d'estar més ben representats que abans. Totes les decisions preses a l'assemblea s'havien d'aprovar per una majoria de dos terços, cosa que implica una presió enorme d'arribar a un compromís. Les noves dimensions de l'organisme i el nombre de membres també demanaven un canvi en la pràctica del treball. Per tal de tractar tots els temes, primer hi havia un debat obert durant la sessió plenària;

llavors, s'escollien grups de treball d'uns set membres per a formular una proposició que s'havia de debatre en sessions plenàries següents. Aquests grups estaven integrats majoritàriament per lingüistes, però sempre s'hi incloïen membres d'altres grups (ensenyament, editorial, premsa...), amb la qual cosa almenys el mètode per a definir les propostes concretes esdevenia molt més obert i clar. Durant l'últim any van tenir lloc vuit sessions plenàries i gairebé quinze grups de treball, i, ara com ara, s'està treballant en una nova proposta per a les autoritats polítiques, que —espero— posarà fi, de moment, a la lluita sobre l'ortografia. Aquest, però, no és el tema; voldria parlar ara sobre el que es pot aprendre de la nostra experiència.

3.2. *Conclusions*

Crec que el més important que jo mateix he après amb tot aquest embolic cap en una frase curta. No oblidem mai que som a Europa i a començaments del segle XXI. Aquesta oració, segurament, és certa en gairebé tots els contextos. Com es pot desglossar per a fer-la rellevant per al nostre problema? Doncs tenint en compte que s'hi esmenten dos factors, el temps i la societat en què vivim, i que tots dos tenen implicacions lingüístiques i polítiques.

A principis del segle XXI, a Europa, se suposa que tots els membres de la societat són escriptors i lectors competents de (com a mínim) una llengua de cultura europea completament desenvolupada (totes les llengües de la Unió Europea són més o menys d'aquest tipus).

Un tret d'aquestes llengües és la possibilitat de ser ensenyades sistemàticament en un sistema escolar: disposen d'una certa anàlisi lingüística, hi ha descripcions gramaticals, diccionaris, marc normatiu per a l'escriptura, i, en menor mesura, ha d'haver-hi una parla correcta. Si una llengua està ben fonamentada en aquest sentit, s'han de respectar aquests fets quan es pretengui qualsevol mena de canvi o reforma.

Com que tots els membres de la comunitat lingüística en qüestió tenen accés a l'escriptura i la lectura en la mateixa mesura, s'han tingut en compte els dos aspectes, i això també significa que, si volen tenir èxit, totes les solucions planejades s'han de confrontar amb la pràctica actual i amb les tradicions. No s'ha d'oblidar mai que, en societats com la nostra, l'ortografia no és només un mitjà funcional per a escriure, sinó que és un símbol d'identitat lingüística, i tots els casos especials que es troben en les ortografies de les llengües particulars han buscat aquesta característica. Per exemple, s'ha de rastrejar enrere, en el temps de la formació de la identitat alemanya, per a veure per què l'escriptura de manlleus tradicionals del grec com *filosofia*, que en alemany s'escriu amb *ph* en comptes de *f* (*Philosophie*), no és únicament una tradició contingent, sinó que té a veure amb l'autoconsideració dels alemanys com els grecs de la modernitat, en oposició als francesos, que

s'havien batejat com els romans de la modernitat. Aquesta va ser una construcció de la identitat nacional que va tenir una importància enorme per a l'emancipació dels alemanys davant dels francesos al segle XVIII.

L'aspecte més important que s'ha de subratllar en aquest context és, probablement, que a través de les evolucions esdevingudes durant l'últim segle, l'ortografia, com moltes altres coses, s'ha de tractar d'una manera més democràtica i, per tant, la interacció entre la competència dels especialistes i els interessos del públic escriptor és un requisit previ per a aconseguir una solució estable.

Pel que fa al pluricentrisme, com s'esdevé amb l'alemany, és clar que l'harmonització ja no pot equivaler a una solució que es prefabriquï només en un centre i se superposi a la comunitat lingüística sencera. Aquest no va ser un gran problema en el cas de l'alemany, atès que els problemes que havien sorgit no tenien gaire a veure amb les fronteres nacionals, sinó que es tractava de diferències que es trobaven per tot arreu dels països implicats.

El que sí que representa un nou problema general a començaments del segle XXI és la importància del processament de les paraules i, per tant, del poder normatiu dels correctors ortogràfics que es troben dins de programaris com ara el Word. Per tal de definir les regles ortogràfiques que donen una solució en tots els casos ambigus que l'expert lingüista pugui imaginar, les regulacions lingüístiques han de ser més estrictes del que serien si només els amanuenses fessin servir les normes ortogràfiques. Per a assolir això, és molt important comprovar les conseqüències de les noves regulacions al llarg d'àmplies franges del vocabulari d'una llengua. Només fent això podrem estar segurs que les regles funcionen en tots els casos per als quals es van establir.

Parlant davant dels membres de l'acadèmia de la llengua de Catalunya, he d'emfasitzar que hi ha alguns problemes que no es donen en el context alemany, tot i que tenen un paper important en llengües amb tradicions escrites i representacions nacionals més joves o menys continuades (per raons diverses). No em correspon donar cap consell des de fora, però, en general, es pot dir que, normalment, en aquests casos és molt més difícil arribar a una harmonització de les diverses varietats existents d'una llengua, ja que s'ha de tractar amb moltes més tradicions locals o regionals. Crec que és molt important, d'una banda, incloure totes les parts interessades en el procés de decisió tan aviat com sigui possible i, de l'altra, comprovar les conseqüències pràctiques de les diferents solucions per al problema de l'escriptura. Per tant, si volem que la nostra ortografia estigui preparada per a tenir un paper funcional adequat en el concert de les llengües europees, és molt important arribar a un compromís que desemboqui en una única solució com a mitjà funcional i com a símbol d'una identitat comuna.